

Szűts-Novák Rita

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Digitális Technológia Intézet

A hagyományos női szereprepertoár és a reformtörekvések megjelenésének ambivalenciája Gyertyánffy István munkáiban

Gyertyánffy István (1834–1930) életének aktív munkaévei során egy hagyományos, gyakorlatias nőideál megteremtésében látta nemzetünk fennmaradásának lényegét, ergo nemzetnevelésünk egyik legfontosabb irányát. Ezért törekedett a nőnevelés teljes kibontakozásának korlátozására, ebből adódóan az egyetemi tanulmányoktól is óva intette a lányokat. Mindezek ellenére a pedagógus a fiúk oktatásában innovatív nevelési irányt képviselt, amelynek gyakorlati metodikája rokonítható a svájci kézimunkaműhelyek működésével, és a reformpedagógia egyes kezdeményezéseivel.

Bevezetés

„...És csinálnak a szegény leányból: egy kecses, kacér, üresfejű papagájt...”

Doktori kutatásom folyamán kezdtem el foglalkozni a már élete során mellőzött, majd gyorsan elfeledett jeles pedagógus, tanügyi író; Gyertyánffy István szerzői személyével, pedagógiai munkáival és publikálatlan kéziratáival, amikor felfedeztem az Országos Széchényi Könyvtár kézirtárában fekvő, vonatkozó anyagot.¹ Elsősorban a társadalom - és mentalitástörténeti kontextusba ágyazott, korabeli női szerep, női kép és nőnevelés kérdésére fókuszáltam, amely vizsgálatok a doktori disszertációm témáján kívül még két tanulmány megírását inspirálták (Szűts-Novák, 2021, 2022, 2023). Nem kis feladatot vállaltam magamra, amikor neveléstörténeti kutatásom tárgyának a pedagóguskutatás keretén belül több tanulmány keretein belül terveztem a nemzetnevelő pedagógus, Gyertyánffy István nőneveléssel kapcsolatos gondolatait görcsö alá venni. Kronológiai szempontból jelen szöveg Gyertyánffy munkásságának legkorábbi, 19. század utolsó harmadában született munkáival foglalkozik, tehát két, korábban megjelent publikáció témájának előzményeként tekinthető. Írásomat egy arasznyi életrajzi áttekintéssel és egy rövid Gyertyánffy-recepcióval kezdem, majd megvizsgálom, hogy a századfordulós női élet, nőkép kontextusában miképp alakult a pedagógus nőképe a századfordulón. Meggyőződésem, hogy változó nőnevelési gondolatait és feminizmusát számos körülmény befolyásolta. Elsődleges kutatási kérdéseim: A pedagógus elméleti

munkáiból miképp olvasható ki egyszerre a 19. századi korszellem és a századfordulós mozgalmak hatása? Mely gondolatai számítottak tradicionálisnak, és melyek haladták meg korukat? Amennyiben elavult nézeteket vallott a nőnevelést illetően, mely területeket érintve nevezhető Gyertyánffy mégis a reformpedagógiai mozgalom korai képviselőjének? Dokumentumelemzésemhez a mikrotörténeti aspektuson kívül főként a korabeli sajtómegjelenéseket és a pedagógus nyomtatott formában megjelent saját és Kiss Áron társszerzővel közösen megírt munkáinak vonatkozó részeit használtam (Gyertyánffy, 1876, 1915; Gyertyánffy és Kiss, 1876).

Rövid Gyertyánffy István-biográfia és -histográfia

Gyertyánffy István (1834–1930) Tibódon (Udvarhely megyében) született egy elszegényedett, örmény eredetű nemesi családban. Miután elvégezte a székelyudvarhelyi református gimnáziumot, a kolozsvári orvos sebészeti intézetbe iratkozott be. Harmadéves korában – a boncolási és kórházi gyakorlattól megtántorodva – szakított az orvosi pályával, és 1856-tól 1869-ig a székelyudvarhelyi főgimnáziumban tanított. Az állami tanítóképzők szervezésekor, 1869-ben Eötvös József (1813–1871) vallás- és közoktatásügyi miniszter ösztöndíjával Svájcban és Németországban tanulmányozta a polgári iskolai tanítóképzést. 1870–73 között a székelykeresztúri állami tanítóképző igazgatója, majd második felkérésre 1873-ban vette át a Budai Állami Tanítóképezde igazgatását. Vezetésével az elemi tanítóképző először polgári iskolai tanítóképezdével, később gyakorlóiskolával, majd „minta polgári iskolával”, végül tanítóképezdei tanári tanfolyammal bővült, és így alakult ki a budai Pedagógium, amelynek 1898-ig állt az élén. 1873–1898-ig az Országos Közoktatási Tanács tagja lett, 1874–1895 között pedig a *Néptanítók Lapjának* szerkesztője volt. Több éven át elnöke a Polgári Iskolai Tanítók Országos Egyesületének, 1886-tól nyugdíjaztatásáig a Pedagógiumba költözött Országos Tanszermúzeum vezetője. Közben tanterveket dolgozott ki, több új pedagógusképzési formát kezdeményezett, tankönyveket, módszertani segédkönyveket írt, széles körű publikációs tevékenységet fejtett ki (Magyarfalvi, 1968). Az eötvösi liberális demokracizmus határait némely vonatkozásban túllépő, más szempontból el sem érő Gyertyánffy jelentőségének igazi felismerése, hagyatékának feltárása és alkotó felhasználása a mai napig várat magára.

A legemelkedettebb ünneplésre és méltatásokra 1881-ben, pályája csúcán, tanári tevékenységének negyedszázados évfordulóján került sor. Nemcsak a kultúr kormányzat becsülte kiemelkedő érdemeit, hanem számosan a sajtó munkatársai közül is, többek között a *Vasárnapi Ujságtól*, amely 1881. évi június 12-i számában vezércikket szentelt neki. A cikk üzenete talán ma is aktuális, leírja az oktatás mindenkori nehézségeit:

„Társadalmunk még mindig sokat ad arra, a mi fénylik. A népnevelés pedig nem fénylik, ott nem csinál senki carriert, ott csak dolgozni lehet. S népiskolai tanítóink dolgoznak, végzik mind több-több erővel és értelemmel azt a munkát, melynek célja: a nemzeti demokrácia. Akadémiák, egyetemek nem civilizáltak még egy népet sem, s demokráciát meg sohasem fognak alkotni, az emberek közt az egyenlősítést a népnevelés fogja meghozni. Mindehhez azonban erős és szilárd tanítói kar kell.” (Á. R., 1881. 1.)

Ezután azonban rohamosan csökkent az érdeklődés a sajtóban a pedagógus munkássága iránt. Nem kapott visszhangot pedagógiai teljesítménye, amikor lemondott a *Néptanítók Lapjának* szerkesztői tisztjéről, és 1898-as váratlan nyugdíjazása után sem. A halála utáni években régi kollégáinak és volt tanítványainak tollából, a kor szellemének megfelelően,

szubjektív visszaemlékezések születtek (Emhő, 1931; Sólyom, 1931; Sztankó, 1935), ám ezek az írások is mellőzték a megérdemelt, szakmailag hiteles méltatást. Míg Gyertyánffy István tevékenységét a dualizmus korának pedagógusai, a néptanítók, a polgári iskolai és a tanítóképző intézeti tanárok ismerték és elismerték, a század utolsó éveitől már csak a Pedagógium utódintézményeiben: a budai férfi tanítóképzőben, a polgári iskolai tanárképző főiskolán és az Apponyi kollégiumban becsülték. Személyes ismerősei számának csökkenésével a 20. század közepén nevének és emlékének mellőzése tovább folytatódott, mígnem – köszönve elsősorban a felsőfokúvá vált tanítóképzők oktatóinak és kutatóinak és nem utolsósorban a szocialista korszellemnek – a hatvanas években ismét a neveléstörténet érdeklődési körébe került ő és az általa képviselt népnevelő pedagógia. Ezeknek az éveknek a termései Magyarfalvi Lajos ezirányú írásai (1968, 1984), amelyek, ha ideológiailag nem is pártatlanok, de legalább objektivitásra törekvő és a munkásságára fókuszáló képet alkottak róla, amely kezdeményezés hiánypótló volt.

Gyertyánffy István életútjának és munkásságának bemutatására az utóbbi években néhány jelentősebb munka és disszertáció vállalkozott, említésre méltók Kelemen Elemér értekezései (2007, 2009), Fizel Natasa (2018) doktori disszertációjának azon részei, ahol bemutatásra kerül a polgári iskolai tanítóképzés létrehozása, illetve Gyertyánffy elgondolásai a polgári iskola pedagógusai képzésének helyéről, módjáról. Született továbbá három, a témába vágó, a pedagógus feminizmussal kapcsolatos megközelítéséről szóló szöveg Dombi (2003), Droppánné (2003) és Kéri (2018) nevével fémjelezve, amelyeket írásom alapjául véve, a témát érintő részekenl mutatok be. Ez utóbbi szerzők megközelítése sokat tett azért, hogy Gyertyánffy nevét és munkásságát ma már ne csak a neveléstörténészek és a tanítóképzős szakemberek szűk köre ismerje, hanem a tág pedagógiai és győgyepedagógiai szakma számára is nagy jelentőséggel bírjon.

Amint a bevezetésben jeleztem, jelen kutatás sem előzmények nélküli. Két tanulmányban dolgoztam fel Gyertyánffy későbbi, már az 1910-es években, az első világháború alatt papírra vetett nőnevelési gondolatait és az abban az időben vele kapcsolatban lévő női gondolkodók (Perczelné Kozma Flóra és Berta Ilona) életútját és pályaképét, a pedagógus két munkájával – *Epilogus a Theanohoz, gondolatok a Theano nevelési eszmék gyakorlati megvalósításáról* és a *Levelek a feminizmus és nőnevelés kérdései köréből* – kapcsolatban (Szűts-Novák, 2020, 2023). Továbbá 2022 decemberében megvédtem doktori disszertációm, amely Gyertyánffy István és Imre Sándor nőképeinek és nőnevelési gondolatainak összehasonlítását adja (Szűts-Novák, 2022).

A századfordulás női élet, nőkép

A 19. századi oktatásügy fejlődése, a nevelőintézetek egyre magasabb számának köszönhetően megjelent hazánkban is az értelmiségi nő típusa. Az ideális nő művelt volt, nyelveket beszélt, táncolt, zongorázott és kézimunkázott, de a megkövült társadalmi szerepek miatt a közéletben még viszonylag kevés lehetőséget kapott férje nélkül, saját jogon. A főként az öröklési joghoz, illetve a megözvegyült nők tisztességes megélhetésének biztosításához kapcsolódó jogi szabályok (pl. fiúsítás, hitbér, leánynegyed, hajadoni jog) többsége már 1848-ban, de legkésőbb a kiegyezés évében eltűnt a magyar joggyakorlatból. Ezután a polgárok, földművesek, kereskedők feleségének férjük halála után járt a vagyon fele, de a honoráciorok (művészek, írók, tanárok, orvosok, ügyvédek, tisztviselők, stb.) feleségeinek nem. A nőknek elvileg joguk volt önálló vagyontárgyakhoz, ám a férj haszonélvezője volt ezen ingóságoknak. 1848 után a rendi előjogok eltörlésével a főrendű özvegyek vagy a fiúsított nők már nem vehették részt még megbizottaik révén sem a törvényhatósági és országgyűléseken (Borbíró, 2012). Éppen ezért az özvegyen maradt asszonyok egzisztenciális jólétének lehetőségét sokáig kizárólag egy régi vagy

új családi háló, az édesapa támogatása vagy egy új házasság megkötése jelentette. A nő hivatását a korabeli közvélemény ekkor a keresztény elvek és régi hagyományok alapján a „honleányság” mellett a háztartással való foglalatosságban határozta meg (Kéri, 2018; Pukánszky, 2006).

A nyugati társadalmakban bekövetkező változások hazánkba is eljutottak a század végére, megteremtve ezzel a nőjogi törekvések táptalaját. Egyre több nő és férfi állt ki tettel, szóval és írással a két nem egyenjogúsága mellett. Így a 19–20. század fordulóján a nők már nemcsak az oktatás és a munkavállalás területén kívántak nagyobb szabadságot, hanem a korábbi elszigetelt törekvések után már egyre nagyobb számban jelentek meg olyan, a magánéletet érintő vélemények, mint a szabad párválasztás vagy a gyermekvállalás. A nőegyletek létrejötte az egyesülési és gyülekezési jog elismerésének következménye volt (Kéri, 2008. 78.). Például a Nőtisztviselők Országos Egyesülete már 1896-tól, 1904-től pedig a 200 női és 50 férfi taggal frissen alakult Feministák Egyesületével együtt aktív vidéki kezdeményezésbe kezdett. Elsődleges célpontjaikká a gazdaságilag fejlettebb központok mellett a felső-magyarországi, valamint az erdélyi patinás fürdővárosok, majd a későbbiekben fokozatosan a Balaton-parti üdülők váltak, ami azzal magyarázható, hogy a feministák haladó eszméire nyitott közép- és felsőbb rétegekhez tartozó hölgyek a nyaraikat többnyire ott töltötték (Czeferner, 2015).

Magyarországon a 20. század első éveiben gyakori volt az az interpretáció, amit a *Női foglalkozásokról* című újságcikkben is olvashatunk (Vajna, 1907). E felfogás szerint a haladó korban a nők életében a munka valójában csak az életviszonyok kényszere miatt, szükséges rosszként játszhat szerepet, hiszen a „nőnek igazi hivatása a család, az otthon körében van” (Vajna, 1907. 1.). Az újságíró a feministák hirdette egyenjogúság mellett szóló érveket idealizált, hamis indokkal támadja, sugallva a gondolatot, hogy az önálló-sodni kívánó nők, elhagyva „a legmagasztosabb hivatás, a hitvesi és anyai kötelességek teljesítésének békés birodalmát, ami védelmet jelentenek neki az élet durva, kíméletlen élet-halálharcának küzdelmei között”, nem lehetnek boldogabbak a jelennél. Véleménye szerint a nő, a család és a társadalom javának az a foglalkozási ág felel meg, amely a nőt nem kényszeríti a családi otthon elhagyására, vagy legalábbis nem huzamosabb ideig, de semmiképpen sem állandóan. A szerző kerülte a szellemi hivatások és a nők tanulásának lehetőségének hangsúlyozását, de alternatívával szolgált az otthoni munka gyakorlására, mégpedig a háziipari termékek létrehozásával, hivatkozva arra, hogy az ilyen típusú termékeknek nagy keletje van Ausztriában. Az ideális nő munkájával hozzájárul az ipar fejlesztéséhez is, de a családot sem hanyagolja el.

A Kéri Katalin által is leírt, a korra jellemző tipizálásról és ábrázolásáról (szerencsétlen női biológikum, női lélek és jellem, sémák a nők hivatásáról) konkrét eseteket

A 19. századi oktatásügy fejlődése, a nevelőintézetek egyre magasabb számának köszönhetően megjelent hazánkban is az értelmiségi nő típusa. Az ideális nő művelt volt, nyelveket beszélt, táncolt, zongorázott és kézimunkázott, de a megösvült társadalmi szerepek miatt a közéletben még viszonylag kevés lehetőséget kapott férje nélkül, saját jogon. A főként az öröklési joghoz, illetve a megözvegyült nők tisztességes megélhetésének biztosításához kapcsolódó jogi szabályok (pl. fiúsítás, hitbér, leánynegyed, hajadoni jog) többsége már 1848-ban, de legkésőbb a kiegyezés évében eltűnt a magyar joggyakorlatból.

találtam a folyóiratok hasábjain (a romantikus hősnő figurája ez alól kivétel lehet, ld. Somogyvári, 2009). A cikkek nagy része férfiak tollából származik, de amikor már a nő újságírók is szerephez jutottak, ők sem kímélték saját nemük képviselőit (Kéri, 2008). Beniczky Irma *Illemtan* című tanácsadókönyvének érvelése például kiválóan szemlélteti a házasság intézményének alapvető követelményeit, a *női élet rendeltetésének* értelmét:

„És e belső hangnak valóban igaza van; a nő nem azért van teremtve, hogy ne legyen egyéb, mint felnőtt gyermek, piperebáb, divathölgy, rajongó eszelős vagy fúria; nagy és fontos az ő hivatása! Ő arra van teremtve, hogy »boldogító hitves, gyermekeit nevelő és képező anya, a házi kör értelmes vezetője, a családi boldogság és békeesség nemtője legyen«. Ez a nő valódi rendeltetése, melyre különösen alkottatott, és mely a természet örökkévaló, megváltoztathatatlan törvényein alapszik; ez azon cél, mely után törekednie kell, s ha azt elérte, akkor elérte a legtökéletesebb boldogságot, melyre halandó lény e földön képes, s elérte egyszersmind a női tökélynek legmagasabb ideálját is.” (K. Beniczky, 1927. 27., idézi Bozsoki, 2019. 37–38.)

A házas nő alakja és az ideális feleség rousseau-i toposza *Népiszkolai módszertan (1876) lányneveléssel kapcsolatos részében*

Korábbi kutatások alapján megállapítható, hogy bár Eötvös népoktatási törvénye, az 1868. évi XXXVIII. tc. bevezetését követő években csak lassú változásokat regisztrálhattunk, a népoktatás következetes fejlesztésére irányuló elképzelések csak részben valósulhattak meg (Szűts-Novák, 2020b; Mervó, 1981), a törvény mégis jelentős alkotás volt. A 81. paragrafus a tanítóhiány felszámolására a már működő 43 egyházi mellé 20 állami tanítóképző felállítását írta elő. A kultusztárca 1869-ben a „budai fiúképezdére” 40 000 forintot ajánlott fel, amelyet végül a csurgói, a losonci, a sárospataki, valamint a budai tanítóképzővel kellett elosztani. Az 1870. évi költségvetési előirányzat „a központi minta néptanító képezdére” és járulékos költségeire még 16 720 forintot irányzott elő (Bakos, 1969; Kelemen, 2007).

A budai képző először a Krisztinavárosban, a Vérmező sarkán álló Szeidl-féle házban nyílt meg 1869 novemberében 10 tanulóval. Az oktatást eleinte Schwicker János megbízott igazgató vezetésével öt tanár látta el. Az igazgatót a második tanévben Kozma József, az 1873/74-estől pedig Gyertyánffy István követte. Gyertyánffy véget vetett az előző évek belső konfliktusainak, és a VKM, személy szerint Gönczy Pál államtitkár támogatását élvező, kitartó munkával, szakmai példamutatással „mintaképezdévé” fejlesztette az intézményt (Kelemen, 2007).

Miközben a magyar nyelv idegen nyelvként való oktatása is elkezdődött minden olyan népiszkolában is, ahova nem csak magyar nyelvű diákok jártak, ekkor kezdődött meg a tanítási folyamat során tapasztalt módszertani feldolgozása is. A kiegyezés évében alapította meg adományokból Veres Pálné Beniczky Hermin (1815–1895) a *Nőképző Egyesületet*, Eötvös József pedig a tanítók számára az általam is sokat hivatkozott *Néptanítók Lapját* (Sólyom, 2006), amelynek később Gyertyánffy István húsz éven át szerkesztője volt. Ugyancsak ebben az évben ültette át Gyertyánffy Kiss Áronnal együtt az oktatási reformtörvényeiről híres Friedrich Dittes (1829–1896) német–osztrák pedagógus innovatívnak számító *A népiszkola módszertanát*, amelyet két kiadásban, majd még későbbi öt kiadásban *Népiszkolai módszertan* címen évtizedekig a tanítóképzők kötelező olvasmányaként tartották számon (Gyertyánffy és Kiss, 1876, 1904, 1906).

Gyertyánffy társszerzője, Kiss Áron (1845–1908) a Szatmár megyei Porcsalmán született. Édesapja református lelkész volt, majd debreceni püspök, aki lelkészként részt

vett a szabadságharcban, ezért azt követően folyamatos zaklatásnak volt kitéve a család. Nehéz gyermekkor után elemi iskoláit Szatmárnémetiben, a gimnáziumot és később a főiskolát Sárospatakon végezte. Közben rövid ideig házitanítóként tevékenykedett, ahogy ebben az időben a művelt, de kevésbé tehetős fiatalok, így Gyertyánffy is tette. Az 1870-es év fordulópontot jelentett életében, mert Nagy Lászlót (a hazai gyermektanulmányozás azonos nevű, ismert képviselőjének édesapját), a nagykőrösi iskola igazgatóját tanfelügyelőnek nevezték ki, és a megüresedett igazgatói állásra Török Pál püspök és Ballagi Mór ajánlására a huszonöt éves Kiss Áront jelölték ki. Székfoglalóját a kor neves pedagógusáról, Diesterwegről tartotta. 1871-ben, szintén Gyertyánffyhoz hasonlóan, de két évvel később, miniszteri támogatással Ausztriában, Németországban és Svájcban tanulmányozta a polgári iskolai tanítóképzést és a népoktatást. Érdeklődését különösen felkeltette az akkor újnak számító tudomány, a pszichológia jelentősége (Jáki, 2008).

Kiss nyugati tanulmányútjai nyomán bőséges irodalmi munkásságával vált ismertté. Művei a külföldi élmények hazai ismertetését és a magyar oktatásügy múltjának bemutatását célozták. 1872-ben külföldi tanulmányai után hazatérve, szerzett tapasztalatai alapján sürgette először egy központi pedagógiai könyvtár alapítását, egy évvel később pedig a kiadós hazai taneszközgyűjtemény ismeretében felmerült benne egy országos pedagógiai könyvtár és tanszermúzeum összekötésének terve. 1877-ben először az Országos Tanszermúzeum jött létre, amelynek megalapítását Gönczy Pál miniszteri tanácsos kezdeményezte. Az akkori gyűjtemény az 1873-as bécsi világiállítást magyar és külföldi anyagából, főként adományokból jött létre. A későbbiekben mindinkább szükségessé vált egy pedagógiai könyvtár létesítése is, az egységes Országos Tanszermúzeum és Paedagógiai Könyvtár ügyét Gyertyánffy István, a múzeum egykori igazgatója is szíven viselte, amelyet végül javaslatára 1906-ban nyitottak meg. Ekkor kezdődött meg valójában a pedagógiai szakkönyvek rendszeres gyűjtése, a tankönyvek, szakkönyvek hiányainak felmérése. 1907-től indult meg az intézmény folyóirata, az *Országos Paedagógiai Könyvtár és Tanszermúzeum Hivatalos Értesítője* címmel (Gyertyánffy, 1896).

Kiss Áron tankönyvírói tevékenységének jelentősebb része összefonódott a szintén nyugaton szocializálódott Gyertyánffy ezirányú munkásságával. Számos közös tankönyvük és módszertanuk született, ezek közül különösen nagy népszerűségnek örvendtek a 19. század utolsó évtizedében sok kiadást megélt olvasókönyvek (Gyertyánffy és Kiss, 1888, 1890). Mindketten szenvedélyesen harcoltak a hazai neveléstudományi irodalomért. Kapcsolatban voltak a Magyar Pedagógiai Társasággal, amely szintén egyik alapfeladatának tartotta a hazai pedagógiai irodalom hozzáférhetőségének megteremtését, valamint az angol, német és francia külföldi pedagógiai törekvések megismertetését és elsajátítását. A Társaság egyébként így járt el a reformok és növelés ügyében is a 20. század első évtizedeiben. Mindketten fontosnak tartották a tanítóképző intézeti tanárok sokoldalú tudományos képzését. Erről Kiss így írt:

„Én a szakszerű előkészületeket annyival inkább megkívánom a képezdei tanártól, mert rajtuk áll a nemzet műveltségének emelése, tőlük függ a nemzet nagy részének szellemi tápláléka. Ettől kezdve irodalmi munkássága a tanítóképzés, a népoktatás módszertana, és a neveléstörténet körül alakul.” (idézi Jáki, 2008)

Már a 1876-os kiadású, Gyertyánffy és Kiss által magyarított, a tanítóképzés alapjául szolgáló *Népiskolai módszertan* külön részben foglalkozott a lányok képzésével. Nyilvánvaló, hogy a kor szokásainak megfelelően a mű magyarra való átültetése nem pusztán szó szerinti fordítást jelentett, hanem Dittes szavainak hazai, pragmatikus megvalósítási tervét. Mivel a mű évtizedekig módszertani alaplúnak számított a hazai oktatásban, illetve Gyertyánffy későbbi műveinek nöképe több helyütt egyértelmű hasonlóságokat mutatott a Dittes *Módszertanában* olvasottakkal, az alábbiakban kitérek az írás rövid tárgyalására,

különösen fókuszba helyezve a nőnevelésre vonatkozó részt (Gyertyánffy és Kiss, 1876. 201–209.). „A mai kor felszínre hozta a női munkaképesítés eszméjét” (Gyertyánffy és Kiss, 1876. 201.) – a hangzatos felütés után a vizsgált rész a szerző által mindenkinek megfelelőnek ítélt női szakmák taglalásával kezdődik. A tanítónői pálya létjogosultságát erősíti meg mint olyan szakmáét, amely nem tartja a nőt távol valódi hivatásától, nincs nőiességének rovására, mert az olyan foglalkozások, amelyek „bár tetszős, és éppen a női dicsvágyat ingerlő alakban” jelentkeznek, célhoz nem vezethetnek (Gyertyánffy és Kiss, 1876. 201.). Hiába biztosítják ugyanis a nő kenyérkeresetét, képtelenné, ügyetlenné teszik vagy elvonják és elidegenítik a családi élettől. A szerzők a dualizmus jellegzetes nőnevelési gondolatát alapvetőnek, vitathatatlan igazságként határozták meg, miszerint ami a hazának jó, azt kell tennie mindenkinek. Vagyis a nemzeti jólét alapja a család boldogsága, amelynek összetartó kapcsa az anya és feleség. Tehát kizárólag olyan keresetágot illendő választania a nőknek, amely azt biztosítja, hogy a társadalom követelményeinek megfelelő; „munkás, ügyes, gondos, házias, takarékos nő és édesanya” legyen (Gyertyánffy és Kiss, 1876. 201.). Ezek alapján a tanítónői szakma mellett az ipari, főként a háziipari foglalkozást jelölik ki a nők számára. Ez utóbbit hasonlóan magasztosnak tartják, mint az előbbieket.

Itt mindenképpen érdemesnek találom felhívni a figyelmet arra a körülményre, hogy a politikai vezetéssel jó szakmai kapcsolatot ápoló szerzők szavainak vélhetően politikai propaganda-felhangja is lehetett,² hiszen a hazai tanítóképző intézetek vonzereje 1868-tól a nyolcvanas évekig egyre nőtt. 1868-ban még csak 101 leány járt ilyen középfokú iskolába, de 10 év múlva ez a szám 1220-ra emelkedett. A kultuskormányzat soknak tartotta a kiképzett tanítónők számát, illetve tartottak attól, hogy a szülők az iskolát lánynevelő intézetnek tekintik, ezért megszigorította a tanítóképző intézetekbe való bejutást, illetve előírták, hogy a végzett tanítónők 5 évig kötelezően a pályán maradjanak (Pukánszky, 2006).

A háziipari szakma lehetőséget ad arra, hogy a szegényebb néposztály gyermekeit is a családi tűzhely melegénél tartva elősegítse vagyonosodásukat, művelődésüket, erkölcsi fejlődésüket. A háziipar köre sokkal terjedelmesebb, mint amilyennek elsöre látszik, sokféle foglalkozást ide sorolnak a szerzők, túllépnek a kötő- és varrótüki kizárólagosságán, mert ide tartozik

„a kézimunkák minden eddig ismert és részben kenyérkereset szempontjából üzött – nemén kívül a szalmamunkák több ága, a ruhaneműek előállítására szolgáló különböző gép-munkák, csipkeverés (köppeln), *kesztüvarrás* (ma: kesztyűvarrás),

Ebben a kategóriában némi előrelépés mutatkozik a 19. század elejei állásponttól, miszerint a nő esetleg festegethet, hímezhet és zongorázhat szabadidejében, ezzel is fejlesztve esztétikai érzékét – ettől némiképp eltérő ez a fajta gyakorlatias kézművesség, még ha ezt a foglalkozást nem is a jómódú, arisztokrata családok gyermekeinek szánták. A kézimunka tanítása ép olyan nevelői hatással bír, mint más tantárgy, fontos eszköze lehet a fegyelem megtartásának, ezért egyenrangú helyet kell elfoglalnia a többi tárgy mellett. Gyertyánffy a mű megírása előtti években már előszeretettel hangoztatta ezt az elvét, amikor Paál (máshol: Paal) Ferenc barátjának 1865-es levelében azt tartja a leánynevelés nagy hibájának, hogy nem gyakorlatias.

gombkötés, könyvkötés, *virágcsinálás*, fafaragás és fafestés, *czipő varrás* (sőt még az órakészítés, ezüstműves munkák, bőrmunkák is és sok más munkanem, melyek már a *házi* ipar körét túllépik ugyan, de mindenesetre a nők iparos foglalkozásának meghódítható munkanemek)” (Gyertyánffy és Kiss, 1891. 201.).

Ebben a kategóriában némi előrelépés mutatkozik a 19. század eleji állásponttól, miszerint a nő esetleg festegethet, hímezhet és zongorázhat szabadidejében, ezzel is fejlesztve esztétikai érzékét – ettől némiképp eltérő ez a fajta gyakorlatias kézművesség, még ha ezt a foglalatosságot nem is a jómódú, arisztokrata családok gyermekeinek szánták. A kézimunka tanítása ép olyan nevelői hatással bír, mint más tantárgy, fontos eszköze lehet a *fegyelem megtartásának*, ezért egyenrangú helyet kell elfoglalnia a többi tárgy mellett. Gyertyánffy a fű megírása előtti években már előszeretettel hangoztatta ezt az elvét, amikor Paál (máshol: Paal) Ferenc barátjának 1865-es levelében azt tartja a lánynevelés nagy hibájának, hogy nem gyakorlatias. Barátjával váltott levelezéséről szólva a szerző több olvasmányát is felsorolta, amelyek formálták a lánynevelésről, a nőemancipációról való felfogását, pl. Jean Paul, Rousseau, Fénelon, Martin Aimé, Diesterweg és Schleiermacher, Gyulai Pál,³ valamint Salamon Ferenc nézetei a nőnevelésről, illetve a *Családi Kör* című lap egyik korabeli, a nők egyenjogúsításáról közölt cikksorozata, amelyet Gyertyánffy teljesen helytelen alapokon állónak tartott (Kéri, 2018. 255.).

Nem tartotta jónak az idegennyelv-oktatást, mert nem tanulják meg megfelelő szinten, és csak arra jó, hogy a lányok túlságosan elbázzák magukat:

„Ne feledjük ki a főtantárgyak közül a tánczot és a zongorát. Nyelvek: német, francia okvetlen; angol, olasz nem éppen mindenütt. Táncz minden tempoval együtt. Zongora: néhol melléje ének is. Ime, ezek azon eszközök, melyek által a gyermek belsejét kifordítják és csinálnak a szegény leányból: egy kecses, kacér, üresfejű papagájt, hűtelen feleséget, tudatlan anyát, rossz háziasszonyt, még rosszabb gazdasszonyt és... sok minden egyebet” (Gyertyánffy, 1915. 166.).

Itt vélhetően Gyertyánffy éppúgy összemosta a feminista törekvéseket a prostituálódás lehetőségével, ahogy a korabeli sajtóban és társadalomban mások is. Ez olyan komoly problémaként merült fel akkoriban, hogy Glücklich Vilma, a Feministák Egyesületének vezetője minden valós ok nélkül több alkalommal is magyarázkodásra kényszerült (Nóbik, 2019. 70.).

Gyertyánffy egyébként maga is a gyakorlat, a saját tapasztalás híve volt, és mivel nem ismerte a lányiskolák működését, 1865-ben felderítőútra ment Pesten. Hívó katolikusként először a Lipót utcai lánynevelő intézetet szerette volna meglátogatni, de ez legnagyobb sajnálatára meghiúsult. Sikerrel járt azonban Kalocsa Róza híres intézetében és a pesti Főreáltanodában, de mindkét helyről lesújtó véleményt fogalmazott meg a *Theano* című, vonatkozó munkájában. „Szűk, szellőzhetetlen helyiségekben tömérdek tanuló”-ról számolt be, állítása valóban fedte az igazságot, hiszen 70-80 fő volt beosztva egy tanteremben. A lányiskolákkal kapcsolatban is kifogásolta a nyelvtancentrikus nyelvoktatást és táncot, illetve nem tetszett neki az erre a célra felépített új Vigadó (Gyertyánffy, 1915. 80–81.).

Kéri hívta fel a figyelmet arra, hogy nem csupán Gyertyánffyt zavarta a lányok „fényűzési és divatkorsága” ebben az időben, hanem szerzőtársát is. Kiss Áron az első osztályos tanító- és tanítónő-növendékeknek szánt tankönyvbe írt, *A nőnevelésről* című tanulmányában hosszasan taglalta, hogy milyen legyen a leány ruházata. Véleménye szerint fontos, hogy tiszta és praktikus, de a kérdés ne legyen túldimenzionálva. Ebben az időben már kiálltak a fűzőhasználat ellen annak kártékonyága miatt, ahogy Somogyi Géza tanácsadó 1879-es könyvében felhívta a figyelmet ennek egészségügyi kockázatára

(Somogyi, 1879. 19., idézi Kéri, 2018. 597.), Kiss Áron is hosszasan ecsetelte a problémát: „A szoros ruhák a véredényekre, idegekre, izmokra és csontokra károsan hatnak s könnyen megzavarják a leánykák egészségi állapotát” (Kiss, 1880. 229–230., idézi Kéri, 2018. 597.).

Gyertyánffyké módszertana leírta, hogy miközben a gyermek a kézimunka végzése közben ügyel a rend, tisztaság szabályainak betartására, egyszerre önállósodik és sikerélményt él át. A szépérezék mellett a „valódi nőiség alapját képező” takarékoság is fejlődik (Gyertyánffy, 1876. 203.). Hiszen a nő, amikor kézimunka-tudás birtokában van, akkor kedvet, ügyességet és akaratot érez majd magában, hogy elkészítse saját és családja ruháját, amely megóvjá őt „a henyé ábrándozás, vagy rossz olvasási szokások kártékony” hatásától (Gyertyánffy, 1876. 203.). A pedagógusok az egész férfitársadalom nevében, és fiúk nevelésével foglalkozva, a női individuumot nem értve, mégis azt képviselve kívántak szólni, amikor autoriter módon pontos ábrázolását adták a potenciális női szerepkörnek: „hazánk gondolkodó fői a tanítónői pályán kívül leginkább az ipari, mindenek felett pedig a házi-ipari foglalkozások terét jelölik ki a nők számára”, amely nem vonja el a nőt valódi hivatásától (Gyertyánffy és Kiss, 1891. 201.). Mivel azonban az ipari iskolák száma csekély, tehát tömeges igényeket nem elégíthetnek ki, ezért bár a felsorolt foglalkozások egy része szaktanulmányok folytán sajátítható el, legnagyobb részét vagy annak alapját az iskolában is átadhatóvá lehet tenni. Ezen a ponton a szerzők Jean-Jacques Rousseau fenyegető szellemére utalnak, amely 1876-ban még annál is aktuálisabb téma volt a magyar pedagógiában, hiszen egy évvel korábban jelent meg magyarul az *Emil, vagy A nevelésről* című könyve (Rousseau, 1875), amely a sajtóban is nagy port kavart. Azonban a felháborodás nem volt oly méretű, mint 90 évvel azelőtti eredeti megjelenése alkalmával, amelyet sokan még istenkáromlással is vádoltak. Abban mégis, ahogy a szerző korában, úgy a 19. századi Magyarországon is többnyire egyetértettek, hogy alapvető és modern pedagógiai szakirodalomnak számít, így a dualizmus korában olyan egyházi iskolák is beszerezték könyvtáraikba, mint a kassai Katolikus Főgimnázium vagy a sárospataki Református Tanítóképző Intézet.

A 18–19. század fordulóján Franciaországban kialakuló nőképet jelentős mértékben befolyásolta Rousseau, és tény, hogy ehhez képest alig volt gondolkozásbeli különbség a száz évvel későbbi Magyarországon, különösen, ha lánynevelési koncepcióját nézzük. Rousseau felfogását e témakörben nevelési regénye utolsó, *Zsófia avagy a nő* fejezetében írta le részletesen. Művében Rousseau a természetelvű gyermeknevelés forradalmian új programját nyújtja, de ezek az új elvek a fiúk nevelésére vonatkoznak. Pukánszky szerint csalódnunk kell, ha a Zsófiáról szóló fejezetben valamiféle hasonló attitűdöt várunk, mint a regény Emillel kapcsolatos fejezeteiben. Rousseau nőkről alkotott felfogása közel állt a korszak orvos írói (pl. Rousset), és filozófusai (pl. Diderot) által kialakított képhez, de korántsem volt azonos velük. A nő nevelése gyökeresen eltér a férfi nevelésétől. A nevelés fókusza Emil oktatásán van, Zsófia feladata az, hogy társául szegődve segítse őt céljai megvalósításában, miközben fel kell készülnie a majdani házasságra, hogy boldoggá tegye jövőbeli férjét; vonzó legyen és megértő, idős korában pedig önfeláldozón gondolja. A francia filozófus kortársai többségének véleményéhez csatlakozik, amikor úgy dönt, hogy nem akar tudós nőt nevelni. Van azonban ennek a rousseau-i nőnevelési programnak több olyan eleme, amely újszerű, és szembeszáll a korabeli közgondolkodással. Ezek közül az egyik az, hogy a filozófus a szerelmet teszi a házasság legfontosabb előfeltételévé, és megveti az anyagiak szerepét a párválasztásban. Zsófia, aki jó természetű, érzékeny szívű, élénk, ért a művészetekhez, szépen énekel, kecsesen táncol, maga a romantikus toposz megvalósulása. Nem igazán szép, nem igazán okos, de az élethez ért, gyakorlati tudása van. A kor kívánalmai szerint a „neméhez illő munkákat” szívesen és megbízhatóan elvégzi. Társaságban szerény és tartózkodó, „kiskorában minden pajkosságot kiöltök belőle, mert a nők egész életükben ki lesznek téve: az illem

fegyelmének” (Rousseau, 1978. 337.). Ez utóbbi két gondolat kísértetiesen emlékeztet minket *A népiskola módszertanában* olvasottakra, például abban, hogy kizárólag olyan keresetágot illendő választania a nőknek, amely azt biztosítja, hogy „munkás, ügyes, gondos, házias, takarékos nő és édesanya” legyen.

Rousseau felfogása hasonlatos ahhoz, amelynek alapján a nembeli különbségeket hangsúlyozók, a középkori hagyományokra építve, a család zárt világába korlátozták a nőt. Mindemellett nem vitás, Rousseau írásaiban nem támadja a nőt, nem jellemzik harcias, mizogin kirohanások. Ő csodálja a női nem képviselőit, akik élve érzelmi intelligenciájukkal, képesek akaratauk érvényesítésére. Tehát Rousseau nem csatlakozik férfi kortársainak ahhoz a jelentős részéhez, akik lenézően, bántóan, gyakran gyűlölködve beszéltek, írtak a nőkről. Ezek alapján ő inkább konzervatívnak mondható, ezért leánynevelési elveiben női olvasótábora sem talált sok kivetnivalót (Pukánszky, 2006. 77–80.). Valójában ez a szeretetteljes, udvarias, de mégiscsak Ádám oldalbordájaként értelmezett szerep jellemzi a 19. század végének női ideálját a közvéleményben, a sajtóban, az irodalomban, ahogy Rousseau-nál, úgy a Dittes alapján született Gyertyánffy–Kiss-féle módszertanban is, még ha a két magyar szerző nem is igazán hitt a tánc, zene nevelésben betöltött, a korban dimenzionált jelentőségében.

„De legközelebbi barátom az öntapasztalat és az öngondolkodás” – Gyertyánffy István és a reformpedagógia

Visszatérve a kézimunka fontosságára, nem véletlen, hogy Dittes-nél és a Gyertyánffyek által közreadott fordításban is ilyen frekvencián helyet kapott a háziipari foglalatosság, amelyen belül különösen nagy szerepet kapott a *kézművesség, tisztaság, takarékoság*. Hiszen a 18. századtól a 20. század végéig végbemenő ipari, gazdasági, társadalmi változások nagy hatással voltak a nők családon belüli szerepére és a nőképre is. Megfigyelhető volt, hogy egyre nőtt a fogyasztás, miközben a termelés alulmaradt az előző évtizedekhez képest. Tehát a sajtóban és a tankönyvekben presszionált házias nő idealizált képe a tradicionális vallásos elvárások mellett felfogható egyfajta társadalmi, azon túl is politikai kezdeményezésnek. Az *otthon és a családi élet magasztalása* jellemző volt külföldön és Magyarországon is, ennek megjelenési formáiról Kéri Katalin könyvében részletesen beszámolt, ahogy a háztartási munkákról szóló forrásokról és kutatásokról, a hazai tanácsadó művekről és háztartási eszközökről és a házias nő alakjáról is (Kéri, 2018. 487–519.).

Gyertyánffy István már említett, önéletrajzi ihletettséggű művében, a *Theanóban* arra emlékezett vissza, hogy 1850–1864 között édesanyja saját erdélyi lakásukban miként próbálta eltartani gyermekeit. Művében Cecília asszonyról éppen az a kép rajzolódik ki, amely jellemezte a kor nőideálját. Édesanyja otthonukban női kézimunka-iskolát nyitott, ahol a megfelelő összegért 8–10 fő 10–12 éves tanuló sajátíthatta el a kézimunka rejtélyeit:

„Állott pedig ez a munkaoktatás az akkori szokás és műveltség igényeinek megfelelően: a legkönnyebb horgolási és harisnyakötési munkáltól elkezdve, – melyekre akkor a szülők kívánságára különösen nagy súly volt fektetendő – főleg az egyszerűbb fehérnemű- és ruhavarrásokon folytatva, fel egészen a különböző női díszmunkákig, hímzésekig stb. stb.” (Gyertyánffy, 1915. 109)

A pedagógus pragmatizmusa nem azt jelenti, hogy nem volt érzéke az elmélethez, hanem azt, hogy tiltakozott minden olyan teória ellen, amely a világgal és a valósággal elvesztette a kapcsolatot. Szerinte minden esetben a tapasztalatból kell az elméletet levezetni.

Az elmélet és gyakorlat értékét velősen fejezte ki: „Barátom Plátó, barátom Aristoteles is, de legközelebbi barátom az öntapasztalat és az öngondolkozás” (Gyertyánffy, 1876. 4.). Hozzáállásával csaknem fél évszázaddal megelőzte Ellen Key svéd tanítónőt, aki szerint „Az elszigetelt reformok semmit sem érnek [...] Özönvíznek kell következni a pedagógiában, és akkor csak Montaigne-t, Rousseau-t, Spencert és az új gyermekpszichológiai irodalmat szabad majd a bárkába bevinni.” Ugyancsak ő az, aki az általa elképzelt „álmiskolát” szellemi étteremnek festi le, ahol a gyerekek szabadon választhatnak az érdekes, izgalmas tanulnivalók között (Key, 1976. 145., idézi Pukánszky, 2002. 28.).

Kevesen tudják, hogy hasonlóan a későbbi gondolkodókhoz: Becker Vendelhez (Pelesz, 2020) és Imre Sándorhoz (Szűts-Novák, 2019c), a jelen esetben vizsgált pedagógus is nagy hangsúlyt fektetett a tanár személyének fontosságára az oktatás folyamatában. Gyertyánffy tanítványait is könnyen megnyerte magának a tudomány természetközeli látásmódjával. Diákjaihoz koruknak megfelelően közelített, tanítását inspiratívvá tette, miközben ragaszkodott a realitáshoz. Oktatási módszerének fókuszában rousseau-i természetközelség és a későbbi reformpedagógiára jellemző nyitottság állt. Szerette a természetet, és azt tanította diákjainak, hogy azok törvényeinek megismerése megoldást jelenthet sok kérdésükre. Gyakran megtörtént, hogy diákjaival együtt bejárta Székelyudvarhely környékét, miközben tanulmányozták a növény- és állatvilágot. Otthonában is számtalan növény kapott helyet, kedvenc elfoglaltságai közé tartozott azok gondozása. Az ehhez hasonló természetben történő tanítási gyakorlatok, motivációk a hosszú távú tudásmegszerzést támogatják, ezzel a helyes életmód kialakulását is elősegítve (Krakker, 2021). Zenekedvelő volt, ebben is hasonlított a jövődő, reformpedagógiával karöltve hazánkban is teret nyert életreform-mozgalmak művészetpártolóihoz.

Az életreform-mozgalmak (Skiera, 2004) ugyanis az életmód gyökeres megváltozását hirdették, amelynek része az emberi önismeret és önmagával megbékélés, ennek hozadéka a világ felfedezése és közösségi kapcsolatok kialakítása (Baska és Szabolcs, 2005; Mikonya, 2003, 2005, 2008; Németh, 1996; 2005a, 2005b; Pukánszky, 2005 stb.) Amennyiben megvizsgáljuk Gyertyánffy szokásait, tanári attitűdjét, akkor számos ponton egyezést találunk a mozgalom jellemzőivel. Klasszikus zenei darabokat játszott, fuvolázott, diákjai körében énekkart szervezett, amelyet ő vezetett (Dombi, 2003). Nem meglepő tehát, hogy amikor leköszönt gimnáziumi posztjáról, a gyulafehérvári püspök szívhez szóló levélben búcsúzott tőle: „Vajha mindegyik gymnasiumhoz egy Gyertyánffyt tehetnék!” (Rohn, 1889. 143.) Gyertyánffyt korábbi tanulmányútja során köztudottan elvárásolta a svájci kézimunka- és műhelyoktatás fejlettsége is, amelynek csodálta alapos szervezettségét. Továbbá már ekkor sokra tartotta a tanár gyerekekre gyakorolt hatását is. Korán belátta, hogy a hagyományos oktatás nem tanítja a tanulást, hanem napi számos óraszámban fölösleges adatokkal látja el a gyermekeket, amely gyakran a tanítónak nem is igazi tudásán, hanem sosem bizonyított félinformáció alapszik.

Sokan kezdeményezték az évszázad végén egy új iskola létrehozását, amely legyen gyermekléptékű, fizikailag és lelkileg is a gyermek sajátosságaihoz illeszkedő. A már említett nagy hatású pedagógus, Ellen Key szerint „az iskola fő feladata, hogy az egyéni műveltség kialakulását támogassa, mely az egyén azon célját szolgálja, hogy a megismerési folyamatai során meghozott autonóm döntéseinek következtében olyan önművelődési úton legyen képes haladni, mely a saját szándékait, önnön igényeinek a kiszolgálását támogatja” (Medovarszki, 2020. 78.). A korszak egyik látélete volt Miklós Gergely *Az iskola egészségügye* című cikksorozata, ahol Friedrich Erismann (1880) *Népszerű egészségtan* című munkáját idézve kitért a tananyag megfelelő csoportosítására, megközelítése szokatlanul modern, és iránymutatása ma is megszívlelendő:

„A fődolog az, hogy a tanítók tanítás közben mindig külön választják a szükségest a feleslegestől, hogy a tanulók ne terheltessenek meg erősebben, mint a mennyire

a tanítás célja megkívánja. Az I. és II. osztályba járó 6–7 éves gyermeknek házi feladat nem adandó, ezt csak a 8 éves és később még az érettebb gyermeknek kell adni, mivel csak fejlettebb gyermekeknél lehet: célul kitűzni az önálló munkához való szoktatást. Általában legjobban eléri célját az az oktatás, mely a tanítási anyag leglényegesebb részét a házi munka és házi feladványok legkisebb mértékben való igénybevételével magában az iskolában képes átadni a tanítványoknak.” (Miklós, 1885. 615-617.)

A szakaszosság elve visszaköszön az olvasóvá nevelésről alkotott nézetekben is, Babits Mihály is kiemeli a könnyebb olvasmányoktól a klasszikusok felé való haladás fontosságát (Kiss, 2022).

Mivel Gyertyánffy István ebben az időben is, és összesen húsz évig volt a *Néptanítók Lapjának* szerkesztője, ezért fontosnak tartottam megvizsgálni, hogy a pedagógus miként foglalkozott a folyóiratban a nők képzésének ügyével a 19. század utolsó évtizedeiben, azonban szomorú hiányosságot tapasztaltam. A *Néptanítók Lapja 1868–1892. évi folyamainak repertórium*a, illetve a további évekre vonatkozóan egyéb keresések után azt találtam, hogy Gyertyánffy nagyon csekély esetben érintette a női nem kérdését, ahogy a vele kapcsolatos recenziók is (Petrik, 1893). A sajtóban számos kritika jelent meg a frissen publikált Bartalus–Gyertyánffy-féle *Nőkarénekek gyűjteménye* című munkáról. Ezek közül is figyelemfelkeltő az a *Néptanítók Lapjában* olvasható könyvismertetés, ahol az ismeretlen szerző egyoldalú megközelítése szerint a női készség az esztétikában és a tipikus női kedélyben nyilvánul meg:

„az újabb kor a nőnem magasabb fokú kiképzetésére különböző intézeteket alkotott hazánkban is, nevezetesen a polgári leányiskolákat, felsőbb leányiskolákat és a tanítónőképezdéket, melyek tantervében az énektanítás mindenütt kiváló helyet foglal el és pedig méltán, mert az ének az aetheticai és kedélynevelésnek kétségkívül igen hatályos eszközt képezi. Az énekléshez szükséges *taneszközt* nem is kell drága pénzen vásárolni, mert az áldott természet jóvoltából ingyen kapja – igen kevés kivétellel – mindenki” (D [n. n.], 1879. 89.).

Egy alkalommal Gyertyánffy is röviden felhívta a figyelmet egy recenziójában, amelyben Varga Mihály *A házi nevelés* című munkájában ismertette, hogy „a kedélyről szóló résznek utolsó szakaszát a nőnevelés képezi, mely 14 paragrafusában kiterjed a nőnevelésre, sőt a nőnevelés minden ágára” (Gyertyánffy, 1883. 823.).

Összegzés, eredmények

Kutatási eredményem elsősorban, hogy bebizonyítottam: Gyertyánffy munkásságában egyszerre találkozhatunk egy tradicionális nőnevelési tervvel és nőképpel, miközben a pedagógus nyitott volt a reformpedagógia természetközeli tanítási módszereire, és foglalkoztatták a műhelyoktatás hazai megvalósításának keretei. Ez azért volt részemről hiánypótló vállalkozás, mert bár Gyertyánffy *Theano* című művével többen foglalkoztak, de egyrészt többi művét figyelmen kívül hagyták, másrészt a fenti ellentétet eddig senki sem tárta fel.

Ugyancsak eddig vizsgálatlanul hagyott terep volt az a kérdéskör, hogy kik és milyen irányzatok befolyásolták Gyertyánffy érdeklődését. Ezért is tartottam elkerülhetetlennek érintőlegesen bemutatni Gyertyánffy társszerzőjének, Kiss Áronnak a munkásságát, illetve a Dittes- és Rousseau-féle párhuzamot is. Mert Friedrich Dittes, aki az osztrák iskolarendszeren belüli reformtörekvéseiről volt ismert, még szintén a hagyományos

„gondos, házias, takarékos nő és édesanya” szerepkört szánta a lányoknak. Mivel a német–osztrák pedagógus már korán nagy hatással volt Gyertyánffy Istvánra, ez a befolyás a későbbiekben is alakította annak nőképét, ahogy Rousseau Zsófia-jelensége is: a nem túl okos, nem túl szép, de ügyes és férjét támogatni tudó nőkép. Erre a megállapításra abból következtethetünk, hogy pedagógiáját a végsőkig kísérte az a meggyőződés, hogy a nők csak alig léphetnek ki az anya-feleség szerepkörből, de ha mégis megteszik, akkor ezt a haza szolgálatában tegyék. Ahogy a századfordulón számos közműveltség felszólalt és óvatosságra intette a reformpedagógiával kapcsolatos változtatást sürgető hangokat, így a nőnevelés ügyével kapcsolatban is voltak, akik bár nem zárkóztak el a feminista törekvések megvalósításától, de felkészülési időt kértek. Ezekhez tartozott Gyertyánffy is, aki türelmet kért a nőktől politikai szerepvállalásuk gyakorlása ügyében. Felhívta a figyelmet arra, hogy a nőnevelés kérdése egybevág a nemzetnevelés elképzelésével, és ez esetben fontos, hogy a feminizmus eszméinek minél gördülékenyebb megvalósítása érdekében elengedhetetlen a magyar nőnevelési rendszert is átalakítani. Gyertyánffy 19. századi közepi írásaiban és kézírataiban még a nagyon hagyományos képpel találkozunk, és a társadalmilag támogatott, ezáltal berögzült elképzelés a nők szerepéről nála sokkal tovább meg is maradt. Gyertyánffy úgy érzi, hogy a holt nyelvek tanulása, a tánc, az illedelmes hajlongások kora lejárt, és egy ókori ihletettségu (*Theano*), de sokkal gyakorlatiasabb nő ideált (régii világbéli székely asszony) vázolt fel munkáiban, aki művelt, tiszta, takarékos, és a háború viszontagságai között is képes kétkezi munkából fenntartani magát és gyermekeit, akár a férje nélkül is. Mivel az ilyen típusú nő: a valódi *Theano* megteremtéséhez nincs szükség egyetemi végzettségre, mert az ott tapasztaltak rontják a *sophrosynét*⁵, és ezzel a fiatal nő elveszti anyai-feleség szerepét, ezért a lányok oktatásának ideális helyszíne a polgári leányiskola és gyakorlati szempontból felszerelt internátusa. Gyertyánffyt köztudottan korábbi tanulmányútja során elvarázsolta a svájci kézimunka- és műhelyoktatás fejlettsége is. Amennyiben elfogadjuk, hogy Key a reformpedagógia egyik jelentős képviselője volt, akkor a női munka kérdésével kapcsolatban is el kell fogadnunk azokat a felvetéseit, amelyek a nők szabad munkavállalását firtató, még megoldandó problémákra keresik a választ. *A meg nem született nemzedék és a női munka* című fejezetében Ellen Key (1976) a nők munkavállalását a gyermekvállalással összefüggésben taglalja. A feminista narratívákra válaszolva ő felhívta a figyelmet a női munka társadalmilag megoldatlan, családot érintő veszélyeire, többek között a várandósság alatti egészségkárosító munkavégzésre, a nyolc órát meghaladó munkaidőre, a férfiakétól megkülönböztetett alacsony fizetésre (Key, 1976).

Gyertyánffy és még számos, a nők helyzetéről és neveléséről értekező és döntő férfi és nő akarata ellenére a nőnevelési átalakulás ekkor már elkezdődött. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a Donáth Péter által bemutatott statisztika, amely a Dittes módszertana szerint is megengedett női állásra való felkészítés, a tanítónőképzés terén bekövetkezett változást írja le. A magyar tanító(nő)képzősök nemi összetételének alakulásáról szóló vizsgálat kimutatta, hogy a lányok aránya a hazai tanítónőképzésben az 1868–1869-es évfolyamon a kezdeti 8%-ról az első világháború utolsó évére 59,3%-ra növekedett (Donáth, 2008).

Köszönetnyilvánítás, támogatás

A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Irodalom

Levéltári források

Gyertyánffy István teljes kézírattári anyaga az Országos Széchényi Könyvtár állományában: Analekta, 21 db. Fol. Hung., 2253, 2254, 2255; Levelek

Gyertyánffy Istvánhoz, Levelestár, 198 db.; Quart Hung., 3058, 3059, 3060, 3061, 3062, 3063 (levelezőkönyv).

Szakirodalom

Á. R. (1881). Gyertyánffy István és a Budai Állami Tanítóképezde. *Vasárnapi Ujság*, (24), 1.

Bakos, J. (1969). Az 1868-as népoktatási törvény és a magyar nyelvi, nyelvtani ismeretek népiskolai tanításának néhány kérdése. *Magyar Pedagógia*, (1–2), 164–172.

Baska, G. & Szabolcs, É. (2005). Életreform-motívumok a Népművelés (Új Élet) című folyóiratban 1906–1918. *Iskolakultúra*, 15(2), 5–12.

Borbíró, F. (2012). „A nő szüli ugyan a férfit, de a férfi alkotja a törvényt” A nők helyzete és a nőkérdés alakulása a 19. századi Magyarországon. *Arkádia*, http://www.arkadiafolyoirat.hu/images/000_irodalom/IRO004_TAN_borbiro.pdf Utolsó letöltés: 2023. 02. 20.

Bozsoki, P. (2019). Bővülő értelmiségi női szerep-epertóár a 19. századi Magyarországon. A Kánya Emília-féle honleányi szerepváltozatról. *Irodalomismeret*, (3), 37–38.

Cardoso, F. (2011). „Sydenham's chorea.” *Handbook of Clinical Neurology*, (100), 221–229. DOI: [10.1016/b978-0-444-52014-2.00014-8](https://doi.org/10.1016/b978-0-444-52014-2.00014-8)

Czeferner, D. (2015). Feminista szervezkedés vidéken az első világháború előtt. *Újkor*, 2. <http://ujkor.hu/content/feminista-szervezkedes-videken-az-első-világháboru-elott> Utolsó letöltés: 2023. 02. 20.

D [n. n.] (1879). Könyvismertetés. *Néptanítók Lapja*, (5), 89–91.

Dombi, A. (2003). Gyertyánffy István nevelői működése, a Theano-pedagógia. In Dombi, A. & Oláh, J. (szerk.), *A XIX. századi magyar pedagógusok a polgárosodásért*. APC-Stúdió. 163–172.

Donáth, P. (2008). *A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből, 1868–1958*. Trezor.

Droppáné Debreczeni, É. (2003). *Gyertyánffy István*. OPKM.

Emhő, Gy. (1931). *Gyertyánffy István emlékezete*. Attila Ny.

Erismann, F. (1880). *Népszerű egészségtan*. K. M. Természettudományi Társulat.

Fizel, N. (2018). A polgári iskolai tanárképzés professzionalizációja és intézményesülésének utolsó

szakasza: Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola és a Ferenc József Tudományegyetem együttműködése a tanárképzés területén (1928–1947). *PhD-értékezés*. Eszterházy Károly Egyetem, Eger.

Gyertyánffy, I. (1876). *Az ellenzéki szellem az iskolában*. Egyetemi Ny.

Gyertyánffy, I. (1883). Könyvismertetés. *Néptanítók Lapja*, (52), 823–824.

Gyertyánffy, I. (1896). *Nagyméltóságú Wlassics Gyula [...] úrhoz intézett emlékirat az Országos Tanszermúzeum és Paedagógiai Könyvtár ügyében*. Hornyánszky Ny.

Gyertyánffy, I. (1915). *Theano – három részben*. Lampel.

Gyertyánffy, I. & Kiss, Á. (1876). *A népiskola módszertana*. Dittes Frigyes után. Franklin Ny.

Gyertyánffy, I. & Kiss, Á. (1888–1890). *Magyar olvasókönyv*. Méhner.

Gyertyánffy, I. & Kiss, Á. (1891). *Népiskolai módszertan*. Dittes Frigyes után. Dobrowsky – Franke.

Gyertyánffy, I. & Kiss, Á. (1904). *Népiskolai módszertan*. Dittes Frigyes után. 6. kiadás. Stampfel.

Gyertyánffy, I., Kiss, Á. & Radó, V. (1890). *ABC és olvasókönyv az elemi népiskolák I. osztálya számára*. Méhner.

Imre, S. (1913). A nevelés és a lélektan. *Magyar Pedagógia*, (22), 623–628.

Imre, S. (1928). *Neveléstan: bevezetés az iskolai nevelés munkájába*. Studium.

Jáki, L. (2008). Kiss Áron, a tankönyvíró. *Elektronikus Könyv és Nevelés*. https://epa.oszk.hu/01200/01245/00038/jl_0802.htm Utolsó letöltés: 2022. 02. 12.

K. Beniczky, I. (1927). *Illemtan: A leányérelem világa*. Franklin Társulat.

Kelemen, E. (2007). A pedagógus Gyertyánffy István és a budai Paedagogium. In Kelemen, E. (szerk.), *A tanító a történelem sodrában. Tanulmányok a magyar tanítóság 19–20. századi történetéből*. Iskolakultúra. 71–77.

Kelemen, E. (2009). Gyertyánffy István, a tanítók tanítója (1834–1930). *Tanító*, (10), 1–3.

- Kéri, K. (2008). *Hölgyek napernyővel: nők a dualizmus kori Magyarországon, 1867–1914*. Pro Pannónia.
- Kéri, K. (2018). *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon: nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alappozással*. Kronosz.
- Kerschenseiner, G. (1930). *Die Seele des Erziehers und das Problem der Lehrerbildung*. 3. Aufl. Teubner.
- Key, E. (1976). *A gyermek évszázada*. Tankönyvkiadó.
- Kiss, Á. (1880). *A nőnevelésről*. In Kiss, Á., Komáromy, L. & Péterffy, S. (szerk.), *Olvasókönyv a tanító- s tanítóképző intézetek első osztálya számára*. Dobrowsky–Franke. 229–230.
- Kiss, D. (2022). „Az olvasás is gondolkodás s az írás is beszéd.” – Kiegészítések és kommentárok az irodalomtanítás körüli vitákhoz. *Új Pedagógiai Szemle*, 72(07–08), 30–42.
- Kolubán, S., Gyertyánffy, I. & Kiss, Á. (1906). *Népiszkolai neveléstan és módszertan tanító- és tanítóképző-intézetek számára*. [Gyertyánffy, I. *Népiszkolai módszertan* c. művének felhasználásával.] 7. kiadás. Stampfel.
- Kraker, A. (2021). Egy környezeti nevelési oktatócsomag gyakorlati lehetőségei. In Medovarszki, I. (szerk.), *Tantárgy-pedagógiai kaleidoszkóp: 2021 – Pedagógiai, neveléstudományi és szakmódszertani tanulmányok*. Magánkiadás. 115–126.
- Magyarfalvi, L. (1968). *Gyertyánffy István és a budai Pedagógium*. Tankönyvkiadó.
- Magyarfalvi, L. (1984). Gyertyánffy István emlékezete – Születésének 150. évfordulójára. *Pedagógiai Szemle*, (11), 1092–1098.
- Medovarszki, I. (2020). Lebutítás vagy disszemináció? A kulturális javak átadását gátló tényezők a konstruktivizmus és az újmédia szemszögéből. *Új Pedagógiai Szemle*, 70(7–8), 76–90.
- Mervo, Z. (1981). Adatok Bihar megye népoktatásának történetéhez 1868–1876. In Gazdag, I. (szerk.), *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve 8*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár. 49–52.
- Miklós, G. (1885). Az iskola egészségügye. *Néptanítók Lapja*, (75), 615–617.
- Mikonya, Gy. (2003). *Kiút vagy tévút? Reformpedagógiai újítások a német internátusi nevelésben*. Eötvös József Könyvkiadó.
- Mikonya, Gy. (2005). A magyar anarchisták iskolai ügyei és életreform törekvései. *Iskolakultúra*, 15(2), 52–63.
- Mikonya, Gy. (2008). A Herbart-recepció historiográfiai kutatása. In Pukánszky, B. (szerk.), *A neveléstörténet-írás új útjai*. Gondolat.
- Németh, A. (1996). *A reformpedagógia múltja és jelene*. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Németh, A. (2005a). Reformpedagógia és életreform. *Iskolakultúra*, 15(2), 3–5.
- Németh, A. (2005b). A századelő magyar életreform törekvései. *Iskolakultúra*, 15(2), 38–52.
- Nóvik, A. (2019). *A pedagógiai szaksajtó és a néptanítói szakmáskodás a dualizmus korában*. Szegei Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Pelesz, N. (2020). Megújuló pedagógusképzés a Dél-Alföldön: Reformtervek a két világháború közötti gazdasági szakoktatásban. *Délvidéki Szemle*, (1–2), 95–104.
- Petrik, G. (1893). *A Néptanítók Lapja 1868–1892. évi folyamainak repertórium*. Dobrowsky.
- Pukánszky, B. (1995). *A radikális neveléskritika tárgya: a hagyományos iskola*. In Pukánszky, B. & Németh, A. (szerk.), *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Pukánszky, B. (2002). A tizenkilencedik század gyermekfelfogása. *Iskolakultúra*, 12(2), 14–29.
- Pukánszky, B. (2005). Kodály Zoltán zenepedagógiája és az életreform. *Iskolakultúra*, 15(2), 26–38.
- Pukánszky, B. (2006). *A nőnevelés évezredei: fejezetek a lányok nevelésének történetéből*. Gondolat.
- Rohn, J. (1889). Gyertyánffy István. *Magyar Pedagógiai Szemle*, (5), 143.
- Rousseau, J. J. (1875). *Emil, vagy A nevelésről*. Franklin.
- Rousseau, J.-J. (1978). *Emil, vagy A nevelésről*. 3. kiad. Tankönyvkiadó.
- Skiera, E. (2004). Az életreform mozgalmak és a reformpedagógia. *Iskolakultúra*, 14(3), 32–45.
- Sólyom, J. (1931). *Emlékezés Gyertyánffy Istvánról*. Franklin Ny.
- Sólyom, R. (2006). A népiszkolai magyartanítás módszereiről a Néptanítók Lapja (1894–1895) alapján. *THL2*, (1–2), 102–112.
- Somogyi, G. (1879). *A nőkérdés, hazai viszonyainkra való tekintettel*. Dobrowsky–Franke.
- Somogyvári, L. (2009). Narratívum(ok) Brunszvik Teréz életéről és munkásságáról. *Iskolakultúra*, 19(3–4), 101–109.
- Sztankó, B. (1935). *Gondolatok Gyertyánffy István írásaiból*. Egyetemi Ny.
- Szűts-Novák, R. (2019a). Szendrey Júlia (1828–1868) költőné romantikus gyermekképe. *Korunk*, 3, 84–95.
- Szűts-Novák, R. (2019b). A pedagógia reformja? Imre Sándor (1877–1944) gondolatai a reformpedagógiáról. In Tóth, P., Benedek, A., Mike, G. & Duchon, J. (szerk.), *Fejlődés és partnerség a felsőoktatásban határokon nélkül – Development and Partnership in HE without Borders*. BME Gazdaság- És Társadalomtudományi Kar Műszaki Pedagógia Tanszék. 31–39.

Szűts-Novák, R. (2019c). „Ez az út, az igazság, az élet” – Imre Sándor nemzetneveléssel kapcsolatos fogalomrendszere módosulása az első világháborút követő években (1919–1929). In Pelesz, N. (szerk.), *Tudomány, oktatás, kultúra a két világháború közötti Magyarországon*. Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány. 103–118.

Szűts-Novák, R. (2020). Vass Jenő népnevelési törekvései a dualizmuskori (1870–1883) Berettyóújfalun a korabeli sajtó tükrében. *Korunk*, 1, 84–93.

Szűts-Novák, R. (2021). A nőnevelés és feminizmus dilemmája Gyertyánffy István pedagógiájában. In

Medovarszki, I. (szerk.), *Tantárgy-pedagógiai kaleidoszkóp: 2021 – Pedagógiai, neveléstudományi és szakmódszertani tanulmányok*. Magánkiadás. 15–29.

Szűts-Novák, R. (2022). Gyertyánffy István és Imre Sándor nőképe és nőnevelési gondolatai. *PhD-értekezés*. Eszterházy Károly Katolikus Egyetem.

Szűts-Novák, R. (2023). Berta Ilona nőnevelési működése Gyertyánffy István Epilógusa nőképeinek alapján. *Korunk*, 1, 104–112.

Vajna, G. (1907). Női foglalkozásokról. *Szamos*, 96, 1.

Jegyzetek

- ¹ *Gyertyánffy István teljes kéziratári anyaga az Országos Széchényi Könyvtár állományában*: Analekta, 21 db. Fol. Hung., 2253, 2254, 2255.; Levelek Gyertyánffy Istvánhoz, Levelestár, 198 db.; Quart Hung., 3058, 3059, 3060, 3061, 3062, 3063 (levelezőkönyv).
- ² Gyertyánffyt személyesen Eötvös József küldte nyugatra 1869-ben, hogy megvizsgálja a népiskolák ottani helyzetét, és információkat gyűjtsön (Droppáné, 2003. 17–18.). Jáki tanulmányában olvasható, hogy a fiatal Kiss Áron 1871-ben szintén miniszteri támogatással tanulmányozta Ausztriában, Németországban és Svájcban a tanítóképzést és a népoktatást (Jáki, 2008).
- ³ Érdekes nőiról polémia fűződik Gyulai Pál nevéhez a 19. század idusán. Gyulai Pál (1826–1909) irodalomtörténész, műkritikus még fiatalemberként 1850-ben udvarolni kezdett az akkor megözvegyült Petőfi Sándorné Szendrey Júliának, majd annak szépirodalmi szárnypróbálgatásaira válaszul 1858 tavaszán a *Pesti Naplóban* jelentetett meg kritikus cikksorozatot, amiben a nők létjogosultságát kérdőjelezte meg. A sors furcsa firtora, hogy még ez évben feleségül vette Júlia húgát, Szendrey Máriát, és amint a testvérek olykor humoros mozzanatokot tartalmazó levelezéséből kitűnik, Gyulai Pál fontos szerepet játszott a család működésében, és segítette sógornője költői pályafutását is (Szűts-Novák, 2019a).
- ⁴ A fogalmat Gyertyánffy tévesen nőiességeként definiálta, de a görög szónak valódi jelentése inkább az önismeret által keltett önmegtartóztatás, mértékletesség.

Absztrakt

Az emlékezőskultúra utóbbi évtizedben bekövetkezett erősödése előhívta bennem azt az igényt, hogy a pedagóguskutatáshoz egy új, komplexebb megközelítést használjak. Fontosnak tartom, hogy ahogy a történészek és egyéb diszciplínák gondozói teszik, a különböző korok műveltségét történeti kategóriaként értékőrző és értékfordozó sajátosságaiban vizsgáljam. Az utóbbi években egyik kutatói céloom volt, hogy Gyertyánffy István (1834–1930) korszerű neveléstörténeti narratívája megszülessen. A mikrotörténeti metodika szinte azonnal nyilvánvalóvá vált, amikor felfedeztem az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában a pedagógussal kapcsolatos primer dokumentumokat. Ezúttal a pedagóguskutatás keretén belül tervezem a nemzetnevelő nőneveléssel kapcsolatos korai, a 19. század utolsó harmadából származó gondolatait göröcső alá venni. Véleményem szerint Gyertyánffy oktatással kapcsolatos megállapításai hiánypótlónak számítottak a maga korában, még ha a mai olvasó számára időnként elavult nézeteket is tartalmaznak. Ideáját egyértelműen a századfordulós hazai törekvések és mozgalmak kontextusában érdemes vizsgálni, és mikrotörténeti elemzéssel felfedni, hogy milyen kül- és belföldi személyek, illetve nemzetközi és hazai áramlatok voltak hatással a pedagógusra.

Kulcsszavak: Gyertyánffy István, nőkép, nőnevelés, reformpedagógia